भारतातील जाती

त्यांची संरचना, उत्पत्ती आणि विकास

Caste in India

Their Mechanisam, Genesis & Development

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

भारतातील जाती

त्यांची संरचना, उत्पत्ती आणि विकास

Caste in India

Their Mechanism, Genesis & Development

लेखक

भीमराव रामजी आंबेडकर

M.A., PH.D., D.sc., LL.D., D.LITT., BARRISTER-AT-LAW

प्रकाशक

प्रबुध्द भारत प्रकाशन

नागपूर

भारतातील जाती- त्यांची संरचना, उत्पत्ती आणि विकास

Caste in India- Their Mechanism, Genesis & Development

लेखक : भीमराव रामजी आंबेडकर

© प्रकाशक : **प्रबुध्द भारत प्रकाशन**

पंचशील नगर, नागपूर-१७

मो. ९८५०३३२२९६

प्रथम आवृत्ती : ६ डिसेंबर २०१२

मुखपृष्ठ : सोनू ग्राफ्रीक, नागपूर

मुद्रणस्थळ : श्रीसमर्थ ऑफसेट, नागपूर

किंमत ₹ : २०/-

भारतातील जाती-
त्यांची संरचना, उत्पत्ती आणि विकास

मी निःसंकोच म्हणू शकतो की, आपणापैकी बहुतेकांनी मानवी संस्कृतीला संपूर्ण स्वरूपात सादर करणारी स्थानिक, राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय संग्रहालये बघितलेली आहेत. यासारखेच मानवी संस्थांचे प्रदर्शन मांडलेले पाहून अनेकांना आश्चर्य मात्र नक्कीच वाटेल. मानवी रूढींचे प्रदर्शन ही कल्पना फारच थोड्यांना रूचणारी आहे. अर्थात मानवी रूढीचे प्रदर्शन ही कल्पना चमत्कारीक व आश्चर्यकारक वाटते. ती अत्यंत बाष्फळ कल्पना आहे, असे कुणीही म्हणोत. पण मानववंशशास्त्राचा विद्यार्थी या नात्याने मला आशा आहे की, या अभिनव कल्पनेविषयी कठोरता आपण बाळगणार नाही, कारण ही कल्पना अशी नाही. कमीत कमी आपणास तरी ही कल्पना चमत्कारिक वाटू नये. आपणापैकी बहुतेकांनी ऐतिहासिक स्थळांना भेट दिलेली असेल. पॉम्पेइच्या ध्वंसावशेषासारख्या एखाद्या स्थळाला आपण नक्कीच भेट दिलेली आहे आणि येथील गाईडच्या तोंडून या अवशेषांचा इतिहास नक्कीच विशेष शैलीत ऐकलेला आहे. माझ्या मते मानववंशशास्त्राचा विद्यार्थी हा देखील एका अर्थाने त्या गाईडसारखाच असतो. अधिक गंभीरतेने व स्वअर्जित ज्ञानाच्या बळावर या सामाजिक संस्थांना शक्य असेल तेवढे निष्पक्षतापूर्वक तो निरीक्षण करतो व त्यांची उत्पत्ती आणि कार्यप्रणालीचा शोध तो लावतो.

'आदिकालीन विरूद्ध आधुनिक समाज' हा विषय असलेल्या या चर्चासत्रात माझ्या अनेक मित्रांनी आपापल्या परीने आधुनिक व प्राचीन संस्थेविषयी आपली विचारसरणी मांडलेली आहे. आता माझी पाळी आहे. माझ्या निबंधाचा विषय आहे - **'भारतातील जाती : त्यांची संरचना, उत्पत्ती आणि विकास.'**

ज्या विषयासंबंधी मला विचार मांडायचे आहे तो विषय किती कठीण आहे हे आपणास माहित आहेच. यापूर्वी माझ्यापेक्षा अधिक योग्य असलेल्या आणि अधिकारी मानल्या गेलेल्या विद्वानांनी जातींच्या रहस्यांना उलगडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. परंतु दुर्दैवाने अद्यापही जातींची रहस्ये ही 'न उलगडलेली' अशी राहिलेली आहेत. मी जातीसारख्या क्लीष्ट विषयाविषयी जागरूक आहे आणि जातीविषयक रहस्ये ही न उलगडून सांगण्याइतके अगदीच अशक्य आहे,

असे म्हणण्याइतपत मात्र मी निराशावादी नाही. मला विश्वास आहे की, जातींची रहस्ये उलगडून ही जाणून घेता येवू शकतात. जातीसमस्या ही तात्विक आणि व्यावहारिकदृष्ट्या एक विशाल समस्या आहे, व्यावहारिकदृष्ट्या ती एक रूढी आहे. म्हणायला तर ही एक समस्या आहे. परंतु तिचे दुष्परिणाम मात्र तेवढेच विशाल आहेत.

'जोपर्यंत भारतात जातींचे अस्तित्व शिल्लक आहे तोपर्यंत हिंदू क्वचितच मिश्र विवाह करतील अथवा अहिंदूशी कुठल्याही प्रकारची सामाजिक देवाणघेवाण करतील आणि जर हिंदू लोक जगाच्या पाठीवर कुठेही गेले तरी 'भारतीय जाती' या जागतिक समस्या बनतील.' तात्विकदृष्ट्या जातींची जळेमुळे शोधण्याचे काम परिश्रमपूर्वक करणाऱ्या मोठमोठ्या विद्वानांना तिने (जातीने) आव्हान दिलेले आहे. अशा परिस्थितीत संपूर्णपणे मात्र मी आपले समाधान करू शकणार नाही. एका निश्चित कक्षेबाहेर जावून जर या समस्येचे वर्गीकरण न करता मी स्पष्टीकरण केले तर वेळ, अवाका आणि बुद्धीकौशल्य मलाच अपयशी करेल. ज्याविषयी मी माझी मते मांडणार आहे तो विषय आहे - **'जातींची संरचना, उत्पत्ती आणि विकास'** आणि जिथे कुठे आवश्यकता भासेल तेथेच स्पष्टीकरण करीत अतिरिक्त गोष्टींवर भर देईन.

आता विषयाकडे वळू. प्रसिद्ध मानववंशशास्त्रज्ञांच्या मते भारतीय समाज हा आर्य, द्रविड, मंगोल आणि शक यांच्या मिश्रणापासून बनलेला आहे. ह्या सगळ्या प्रजातींनी अनेक देशातून दिशादिशांनी आणि नाना संस्कृतीसह अनेक शतकापूर्वी आपल्या पूर्ववर्तींना पराभूत करून या देशात प्रवेश केला आणि नंतर शक्तीशाली बनल्यावर जम बसून शांतताप्रिय शेजारी म्हणून स्थायीक झाले. यांच्यातील सतत संपर्क आणि परस्पर संबंधातून एका सामाजिक संस्कृतीचा विकास झाला आणि तीत तयांच्या भिन्न संस्कृतीचा लोप झाला. तेव्हा भारतीय समाज हा भिन्न जातींपासून बनलेला आहे, असे म्हणणे असंगत आहे. संपूर्ण भारत भ्रमण केल्यानंतर आपणास या गोष्टीची साक्ष पटते की भारतीय समाजात हे गृहीत धरूनच चालले पाहिजे की, भारतीय समाज घडविणाऱ्या नानाविध समूहांचा परिपूर्ण मिलाप अद्यापही घडून आलेला नाही. संपूर्ण भारत भ्रमण केल्यानंतर आपल्या लक्षात येते की, भारतीय समाज हा विभिन्न शारीरिक लक्षणे असलेल्या लोकांनी बनलेला आहे. विशेषतः उत्तर भारत व दक्षिण भारतातील शरीर संरचना व वर्ण संबंधात बराचसा विरोधाभास दिसून येतो. तेव्हा या सर्वांचा मिलाप घडून आल्यानेच केवळ एकजीनसी समाज घडत नसतो. वांशिकदृष्ट्या सर्व भारतीय समाज हा भिन्न प्रजातींपासून बनलेला आहे. परंतु या सर्वांच्या संकलनातूनच भारतीय समाजाची जडणघडण झालेली आहे. या आधारावरूनच मी हे म्हणू